

De resultaten van het eerste veldseizoen van Atlasblok 39-31

door Jouke Altenburg en Theo Boudewijn

foto's Jouke Altenburg

Sovon Vogelonderzoek Nederland organiseert van 1 december 2012 tot en met de zomer van 2015 een integrale landelijke vogeltelling van de Nederlandse winter- en broedvogels. In dit artikel vatten we de eerste resultaten samen van Atlasblok 39-31, dat NVWC'ers in het eerste atlasveldjaar hebben geteld. Over deze eerste resultaten zijn ook twee uitgebreide verslagen (met tabellen) geschreven, die te downloaden zijn via www.nvwc.nl/publicaties.

1. Inleiding

Tussen 1 december 2012 en 1 augustus 2013 inventariseerden acht leden van de NVWC-vogelwerkgroep de vogels in atlasblok 39-31. Voor de telmethode verwijzen we naar www.vogelatlas.nl. Omdat de essentie van de telmethode gelijk gebleven is, kunnen de resultaten van het eerste

veldjaar goed met die van de drie eerdere atlasprojecten (Teixiera 1979, Sovon 1978, Sovon 2002) worden vergeleken.

Beschrijving onderzoeksgebied

Atlasblok 39-31 herbergt laaggelegen polders in de komgrondgebieden (Vretstrooi, Lage Veld, Beesdsse Lage Veld, Aventura en Lage Prijs). Hier vinden we

veel grienden, populierenbossen en eendenkooien. De ondergrond bestaat voor het grootste deel uit klei op veen (Kalden 1976).

In atlasblok 39-31 hebben sinds 1975 vier grote ruimtelijke veranderingen plaatsgevonden. Het bedrijventerrein is naar het oosten uitgebreid. Aan de noordzijde zijn de woonwijken Gailberdingen en Parijsch gebouwd. Verder is het terrein van de Organisatie voor de Binnenvisserij (OVb) enkele jaren geleden buiten gebruik gesteld. De voormalige viskweekvijvers liggen nu grotendeels droog en worden extensief beheerd. Ze vormen (tijdelijk) een ideaal rustgebied voor vogels met veel riet en ruigte. Enkele grienden in het atlasblok zijn omgezet in snijgriend. Ook zijn enkele griendpercelen geroid en is hier ingezet op de ontwikkeling van blauwgrasland. Na de inventarisatie van 1975 is de ruilverkaveling doorgevoerd. Het aantal boerenbedrijven nam af, de percelen werden vergroot en gedraineerd. De weilanden worden frequent gescheurd en zijn met hoogproductieve grasrassen ingezaaid. Hoe reageerden de vogels op deze ontwikkelingen?

Tabel 1: Aantal bezoeken (en minimum aantal vereist)

	Winterseizoen 2012/2013	Broedseizoen 2013
Kilometerhokbezoek	29 (16)	22 (16)
Punttelling	28 (16)	17 (16)
Aanvullend atlasbezoek	23 (3)	23 (3)

Inventarisatie-inspanning

In tabel 1 staat de waarnemingsinspanning weergegeven; (getal) is het minimum aantal bezoeken dat vanuit Sovon wordt gevraagd. Het aantal aanvullende atlasbezoeken is wat vertekend. Hier zitten de nodige '1 minuutbezoeken' bij; bedoeld om een enkele waarneming van een niet eerder geziene soort te registreren.

Tabel 2: Soortenrijkdom van atlasblok 39-31

Onderzoekperiode	Aantal aangetroffen soorten wintervogels	Aantal aangetroffen soorten broedvogels
1975-1978	n.v.t.	78
1978-1983	89, waarvan 8 overvliegend	Alleen presentie geïnventariseerd (geen broedzekerheid noch aantal)
1998-2000	n.v.t.	86
2012-2013	89, waarvan 1 overvliegend	91 (+1, want de blauwe reigerkolonie in het afgesloten deel van landgoed Mariënwaardt is niet geteld)
Totaal aantal waargenomen soorten:	110	107

Grote zilverreigers zijn geen zeldzaamheid meer.

2. Resultaten

Tabel 2 geeft een samenvatting van de belangrijkste resultaten van de vier atlasperiodes. De wintervogels zijn in 2012-2013 vergelijkbaar met 1978-1983, maar bij de broedvogels is in de tijd wel een duidelijke toename in het aantal vastgestelde soorten waarneembaar. In 1975-1978 werden 78 soorten vastgesteld en in 2013 zelfs 92 soorten.

Hierna beschrijven we een aantal voorbeelden van opvallende veranderingen in de vogelstand van respectievelijk de winter- en de broedperiode.

Winter 2012/2013 : wat een grote zilverreigers, patrijzen en Turkse tortels!

Reigerachtigen

NVWC'ers konden er in 1975 alleen maar van dromen: volop ooievaars in Nederland. Ook in de West-Betuwe komt inmiddels jaarlijks een tiental paren tot broeden. Niet alleen het aantal veran-

derde, de ooievaar paste ook zijn overwinteringsstrategie aan. De jongen gaan vrijwel allemaal op trek naar het zuiden, maar jaarlijks overwinteren ca. 500 à 600 volwassen ooievaars in Nederland (STORK, www.ooievaars.eu). We troffen in het atlasblok 4-10 overwinterende ooievaars aan.

Grote zilverreigers, we vinden ze onderhand gewoon, maar in 1975 was deze soort zelfs landelijk nog een zeldzaamheid. Op basis van de atlasstellingen schatten we dat 11-25 'grote zillies' gebruik maakten van het atlasblok. Indicatieve slaapplaatstellingen in de winter 2013/2014 (niet simultaan) wijzen op de aanwezigheid van ca. 120 exemplaren in de West-Betuwe (med. Peter van Horsen).

Watervogels

Eind jaren '70 concentreerden de aalscholvers in Nederland zich 's winters vooral rond de grote wateren zoals het IJsselmeer, de Waal, de Biesbosch en de Zeeuwse delta. Anno 2013 overwinteren jaarlijks zo'n 28.000 aalscholvers in Nederland (Hornman et al. 2013). Hun aantal ligt de laatste tien jaren op een stabiel niveau (www.sovon.nl). Werd de aalscholver in 1978-1983 alleen overvliegend genoteerd, in 2013 treffen we ze aan tot in de kleine poldersloten. Ze drogen hun veren op lantaarnpalen langs de wegen of gewoon zittend op het ijs of op de slootkanten (eigen observatie).

Brilduiker, nonnetje en grote zaagbek werden niet in het atlasblok waargenomen in de winter van 2012/2013. Deze soorten zijn in de afgelopen drie decennia steeds noordelijker gaan overwinteren. Een steeds groter deel van de Oostzee vriest namelijk 's winters niet meer dicht. In atlasblok 39-31 komt maar zeer beperkt groot open water

Aalscholvers zijn tegenwoordig te vinden in kleine poldersloten.

voor, dat door deze drie soorten wordt geprefereerd boven poldersloten.

Brandgans en kolgans zijn sterk toegenomen sinds de jaren '70. Niet alleen de Lekuiterswaarden maar ook de Zandput langs de Beusichemse Broeksteeg is voor deze vogels een aantrekkelijk slaap- en rustgebied. Het rivierengebied is minder aantrekkelijk geworden voor toendrarietganzen (Hornman et al. 2013). Dat blijkt ook uit onze waarneming van slechts 1-3 exemplaren in de winter van 2012/2013 tegen 101-1000 exemplaren in de atlasperiode 1978-1983. De nieuwkomers grote Canadese gans en nijlgans waren aanwezig met 51-100 exemplaren. Deze aantallen verhouden zich goed tot de 26-50 broedparen in het aansluitende broedseizoen 2013. Toch laten (kleur-)ringterugmeldingen zien dat er een flinke uitwisseling is tussen ganzen uit de verschillende streken in Nederland en zelfs met omliggende landen (Voslamber 2011).

Roofvogels

De roofvogelbroedpopulaties zijn sinds de jaren '70 flink toegenomen. Voor het grootste deel zijn het standvogels, die 's winters worden aangevuld met vogels uit noordelijker streken. De meest zicht-

bare soorten zijn buizerd en torenvalk. Het aantal overwinterende torenvalken nam af van 11-100 naar 4-10. Deze sterke afname past in het landelijke beeld dat deze soort sinds de jaren negentig laat zien (Boele et al. 2013). Het aantal overwinterende buizerds is in dezelfde orde van grootte gebleven: 11-25.

Midden jaren '70 overwinterden landelijk tussen de 300 en 800 ruigpootbuiszenden in Nederland. De soort werd vooral gezien in de Flevopolder en in mindere mate in het rivierengebied, Drenthe, Zeeland en langs de kustlijn inclusief Waddeneilanden (SOVON 1987). In de eerste decade van de 21ste eeuw overwinteren ruigpootbuiszenden vooral in het noorden van Friesland en Groningen en in Zeeland. Het rivierengebied is als overwinteringsgebied verlaten. Het ontbreken van deze soort in ons werkgebied past in dat beeld.

Patrijs

Het Jaar van de Patrijs 2013 openden we spectaculair met diverse waarnemingen van een grote klucht patrijzen op de weilanden ten westen van bedrijventerrein Pa(t)rijsch. In de sneeuw waren de vogels goed te ontdekken. Er zijn maxi-

maal 20 exemplaren tegelijkertijd waargenomen door Gerritjan Klop (www.waarneming.nl). Langs de Laan naar Parijsch werd een groep van maximaal 11 exemplaren waargenomen en bij de Lange Aventureweg nog een groep van 7 exemplaren. De schatting van 26-50 exemplaren voor het hele atlasblok 39-31 is daarmee reëel. Dat zijn echt opzienbarende aantallen, wanneer je bedenkt dat de patrijs sinds de jaren '60 met 95% afnam en uit grote delen van Nederland verdwenen is. De jaarrondatlas schatte de Nederlandse populatie op 25.000-35.000 exemplaren (Sovon 1987). Als standvogel is het verantwoord om voor de patrijs ook te kijken naar de aantalschattings uit de derde broedvogelatlas (Sovon Vogelonderzoek Nederland 2002). Die kwam uit op 9.000-13.000 exemplaren. De drukfactoren zijn het ontbreken van geschikt broedhabitat (schaalvergroting landbouw), verlaagde overleving van de broedende hennen (toename predatorenstand en intensiever maaibeheer), afname van de kuikenoverleving (insectentekort) en tot slot een verlaagde adultenoverleving in de winter (Roodbergen 2013).

Duiven

De Turkse tortel was in de periode 1978-83 in het atlasblok aanwezig met maximaal 2-10 exemplaren. Dat is nu wel anders met een schatting van 51-100 exemplaren. De wintertellingen van Sovon laten landelijk sinds de jaren '80 echter geen structurele toename zien. Sinds de eeuwwisseling is zelfs sprake van een significante afname met minder dan 5% per jaar (www.sovon.nl). Dat lijkt niet van toepassing op ons werkgebied, want ook Louis van Oort 'klaagt' over grote aantallen 'tuto's' in een atlasblok bij Geldermalsen.

Het aantal holenduiven is sinds de jaren '80 landelijk ongeveer verviervoudigd (www.sovon.nl). Ook in atlasblok 39-31 zijn aanzienlijk hogere aantallen vastgesteld: van klasse 11-100 naar klasse 101-250 in 2013.

De kolgans is sterk toegenomen sinds de jaren '70.

Kraaiachtigen

De bonte kraai is steeds noordelijker gaan overwinteren. In tegenstelling tot 1978-1983 is de soort in de winter 2012/2013 niet meer in de Betuwe gezien. Wie we wel zagen, is de raaf. Na een introductieproject hebben de raven vaste voet aan de grond gekregen in Nederland, al stabiliseert de stand de laatste tien jaren. Ze worden nu vooral waargenomen in Drenthe, langs de (oostflank van de) Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Eén van die vogels zal wel een uitstapje naar het Culemborgse hebben gemaakt, want de vogel werd gedurende een aantal weken door verschillende NVWC'ers waargenomen. Ook de roek breidde zijn verspreiding in Nederland uit, voornamelijk in westelijke richting (www.sovon.nl). De aantallen namen landelijk echter wel af. In ons atlasblok steeg het aantal roeken van 2-10 naar 11-25 stuks. Dat past binnen het beeld van een westwaartse verschuiving van het broedgebied.

De toegenomen oppervlakte en het ouder wordende bos hebben hun invloed gehad op het voorkomen van de gaai: een stijging van 2-10 naar 11-25 exemplaren.

Broedseizoen 2013: geen leeuwerikgejubel meer, maarganzengegak

Pioniervogels

Deze soorten hebben het vermogen snel in te spelen op veranderingen in het landschap. Neem de bouw van gebouwen met grote grinddaken, zoals bedrijfsgebouwen, zeker wanneer ze in de buurt van groenstroken of grasvelden liggen. De daken van het bedrijventerrein Pavijen bieden o.a. scholekster, visdief en zwarte roodstaart (grondpredatorvrij) broedhabitat. Deze soorten voeren hun jongen. Wanneer de jongen (enigermate) vliegvlug zijn kunnen ze het dak verlaten. De kleine plevier broedde op de kale, opgebrachte grond in de wijk-in-aanbouw Parijsch-Zuid.

Weidevogels

Het aantal scholeksterparen nam toe tussen 1975 (4-10) en 2013 (11-25). Dit

is opmerkelijk, want deze toename gaat tegen de sterk afnemende landelijke trend in (Koffijberg 2013). De scholeksters broeden vooral op maïsland. De grutto daalde in 38 jaren van ca. 116 (sic!) naar 4-10 paren. Tureluur bleef, opmerkelijk genoeg, constant met 4 - 10 paren. 'Kritische' weidevogelsoorten als watersnip (11-25 paren), slobbeend (11-25 paren) en zomertaling (1-3 paren) verdwenen volledig na 1975. Krakeend en kuifeend verschenen en zijn elk nu goed voor 11-25 paren.

De veldleeuwerik, ooit de algemeenste broedvogel van Nederland, was in 1975 goed voor ca. 95 broedparen! Daar bleef niet één paar van over in 2013. Het aantal graspiepers daalde van ca. 55 naar 1-3 paren.

Ganzen

Er broedden in 2013 vijf ganzensoorten in het atlasblok en in 1975 niet één soort. De grauwe gans is als enige van deze vijf soorten met 100% zekerheid als 'wild' te beschouwen. In het atlasblok hebben zich de afgelopen dertien jaren zo'n 51-100 broedparen van deze soort gevestigd. Nijlgans en grote Canadese gans zijn vermoedelijk (nakomelingen van) ontsnapte/vrijgelaten watercollectievogels. Met 26-50 paren zijn beide soorten in flinke aantallen aanwezig. Soepganzen zijn (verwilderde) nakomelingen van 'boerderijganzen', die

hybridiseren met andere ganzensoorten, meest grauwe gans. De aangetroffen kolgansparen (1-3) kunnen afstammen van collectievogels, maar ook 's winters aangeschoten wilde vogels betreffen, die in Nederland zijn gebleven en vervolgens tot broeden zijn overgegaan.

Rietvogels

Het OVB-terrein vormde de afgelopen vier decennia een prachtige moeras in atlasblok 39-31. Het was in 1975 zelfs goed voor de grote karekiet, een zeldzame vogelsoort van oud, overstaand riet. Dat vormde ook geschikt leefgebied voor roerdomp en waterral, die beide in 2013 niet meer werden aangetroffen. De roerdomp is in 2013 wel foeragerend in het atlasblok gezien (mond. med. Kees de Raad), maar er zijn geen waarnemingen van territoriaal gedrag gedaan. De blauwborst wist her en der te profiteren van kleine stukjes riet en ruigte in Parijsch- Zuid, het bedrijventerrein Pavijen en op landgoed Mariënwaerd.

Vogels van kleinschalig cultuurlandschap zoals erven, hoogstamboomgaarden en grienden

Het steenuiltje kwam nooit met grote aantallen in de komkleigebieden voor (Kalden 1976). Het aantal paren daalde van 11-25 naar 4-10. Het aantal grauwe vliegenvangerterritoria bleef opmerkelijk genoeg constant: 4-10. De gekraagde

De turkse tortel komt in groot aantal voor in het werkgebied.

De gruttostand daalde in 38 jaren van ca. 116 naar 4-10 paren!

roodstaart daalde van 11-25 naar nul paren.

Het aantal matkopparen duikelde van 26-50 naar 4-10. Volgens gegevens van de European Bird Census Council zou de matkoppopulatie tussen 1980-2010 in Europa met 69% verminderd zijn, zelfs met 54% tussen 1990-2010 (www.ebcc.info).

Het aantal spotvogelparen daalde tussen 1975 en 2013 van 11-25 naar 4-10 paren. Het aantal kneuparen daalde van 11-25 naar 1-3. De landelijke trend tussen 2003-2012 van deze soort is echter positief.

Roofovogels

Bij de ruilverkaveling begin jaren '80 zijn veel bomen aangeplant langs de wegen in het buitengebied en op landbouwkundig slechte percelen. Onder meer de buizerd profiteerde van de snelle boom- en bosontwikkeling, vooral in de periode van 1975 tot 1998/2000. Daarna bleef de broedpopulatie constant op 11-25 territoria. De sperwer vestigde zich ook tussen 1975 en 1998/2000 (1-3 paren), maar nam daarna nog licht toe naar 4 - 10 paren. De torenvalk is nog in atlasblok 39-31 aanwezig, maar het aantal broedparen daalde van 4-10 naar 1-3. De vestiging van de bruine kiekendief in het atlasblok is opmerkelijk. De soort zit in de Betuwe aan de oostrand van zijn verspreidingsgebied in Nederland en komt hier sowieso in lage dichtheden voor (van Bruggen et al. 2010).

Bosvogels

Het bomenbestand in het atlasblok werd sinds 1975 omvangrijker en ouder, waardoor veel bosvogelsoorten constant in aantal bleven dan wel toenamen. De grote bonte specht profiteerde (toename van 4-10 naar 11-25 paren), in beperkte mate gevolgd door groene en kleine bonte specht (van nul naar 1-3 paren). Spechten zijn goede wegbereiders voor de vestiging van andere holenbroeders zoals koolmezen en spreuwen, maar

ook van vleermuizen. Spechten hakken immers ieder jaar een nieuwe nestholte uit. De wiewaal handhaafde zich met 4 - 10 paren, vooral in de oude populierenbossen van de zandput Rietveldse weg, nabij de Holderweg en tussen de Zeedijk en de Dwarssteeg. De appelvink vestigt zich de laatste jaren in oude populierenbossen in de regio, zo ook aan de zandput Rietveldse weg. Ook de boomklever heeft zich weten te vestigen op twee locaties. Deze soort heeft zich de afgelopen 40 jaren vanuit de brongebieden Utrechtse Heuvelrug, Veluwe en Achterhoek uitgebreid in zuidelijke én noordelijke richting (Sovon 2002).

3. Voorlopige conclusie

Is de vogelstand er nu op voor- of achteruit gegaan? We kunnen de echte balans natuurlijk pas opmaken als we alle atlasblokken rond Culemborg geteld hebben en de komende jaren aanvullende waarnemingen hebben verzameld. Maar het is te verleidelijk om niet wat voor te beschouwen.

Op grond van de NVWC-waarnemingen en landelijke trends van afgelopen jaren kunnen we nu al wel stellen dat enkele typische wintersoorten zijn verdwenen: frater, ruigpootbuizerd, bonte kraai en goudplevier. Gelukkig mochten we ook nieuwe soorten verwelkomen: grote zilverreiger, groene specht, goudvink en appelvink.

De toename van 78 naar 91+1 broedvogelsoorten voor atlasblok 39-31 tussen 1975 en 2013 is goed nieuws, zou je zeggen. Meer biodiversiteit! In atlasblok 39-31 valt echter een aantal landelijke trends te herkennen die onder één noemer kunnen worden samengevat: de vogelbevolking van (agrarisch) Nederland wordt steeds soortenrijker maar ook uniformer. Door de toenemende verstedelijking (met de bijbehorende vergroening), de toenemende versnippering door urbanisatie en wegenbouw, stikstofdepositie o.a. door het verkeer

en de voortgaande modernisering van de landbouw kregen de soortenrijke broedvogelgemeenschappen van bos en struweel een grote impuls. Tegelijkertijd kwamen de relatief soortenarme vogelgemeenschappen van weidevogels, rietvogels en heidevogels door deze ontwikkelingen onder grote druk te staan. Juist deze vogelgemeenschappen zijn in internationale context bijzonder (Van Turnhout 2011).

Wanneer je aan de hand van de telresultaten zo'n drie tot vier decennia terugblijkt zie je hoezeer de vogelstand van atlasblok 39-31 veranderd is. Deze vogelontwikkelingen landelijk, meetbaar, objectief en onderbouwd over een lange tijdreeks zichtbaar maken is DE kracht van Atlasprojecten. Daar dragen we als Culemborgse vogelaars ons steentje aan bij.

Lezers die graag meer detailinformatie willen lezen verwijzen we graag naar de onlineversies voor broed- respectievelijk wintervogels van dit artikel.

Dankwoord

De inventarisatie van atlasblok 39-31 in het eerste veldjaar werd uitgevoerd door Annette van Berkel, Jurgen Geven, Kees Koopmans, Marcel Kok, Hans Kunstman, Ruud Post en de auteurs. We danken de bewoners van Culemborg en omgeving en andere vogelaars die aanvullende waarnemingen hebben doorgegeven. Margreet de Nie wordt bedankt voor het opduikelen van het originele broedvogelverslag van Chris Kalden, dat mede de aanleiding vormde voor het schrijven van dit artikel. 🐦

Bronvermelding

Boele A., Van Bruggen J., van Dijk A.J., Hustings F., Vergeer J.W., Ballering L. & Plate C.L. 2013. Broedvogels in Nederland in 2011. Sovon-rapport 2013/01. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
 van Bruggen J., A. van Kleunen, L. van den Bremer, C. Hallmann, H. Sierdema, R. van der Hut & N. Beemster (2011). Jaar van de Bruine kiekendief 2010. Sovon-Informatierapport 2011/07. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
 Hornman M., F. Hustings, K. Koffijberg, O. Klaassen en E. van Winden, Sovon Ganzen en zwanenwerkgroep & L. Soldaat (2013) Watervogels in Nederland 2010/2011. Sovon-rapport 2013/2. Waterdienstrapport 13.01. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen
 Kalden C. (1976) Broedvogelinventarisatie Culemborg e.o. 1975. Rapport (16 p.). Natuur- en Vogelwacht Culemborg, Culemborg
 Koffijberg K., R. Foppen & C. van Turnhout (2013) Vogelbalans 2013. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
 Roodbergen M. (2013). Het Jaar van de Patrijs: kennisupdate. Sovon-rapport 2013/12, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
 SOVON (1987). Atlas van de Nederlandse vogels. Arnhem. Sovon Vogelonderzoek Nederland (2002). Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2002.
 Nederlandse Fauna deel 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey, Nederland, Leiden.
 Teixeira R. (1979). Atlas van de Nederlandse broedvogels. Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten i.s.m. SOVON.
 van Turnhout (2011). Birding for science and conservation. Explaining temporal changes in breeding bird diversity in the Netherlands. Thesis, Radboud University, Nijmegen.
 Voslamber B. (2011) Canadese ganzen in Groningen: de herkomst van ruide vogels
 Grauwe gors 2011-3 p. 128-134

Websites:
www.ebcc.info
www.sovon.nl
www.vogelatlas.nl